

УДК 930.1(477):929

Г. Д. Клинова-Дацюк

УЧАСТЬ ОЛЕКСАНДРА ДОМБРОВСЬКОГО В НАУКОВИХ ДИСКУСІЯХ ЩОДО ПОХОДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 70–80-х рр. ХХ ст.

У статті проаналізовано перебіг наукових дискусій щодо походження Київської Русі серед українських вчених у діаспорі 70–80-х рр. ХХ ст. Показано, що започаткував обговорення проблеми виникнення та заснування держави Київська Русь відомий історик Омелян Пріцак, котрий є автором хозарської теорії. Учасниками дискусій були визначні історики Марко Антонович, Олександр Домбровський, Омелян Пріцак та інші вчені. Доведено, що більшість українських дослідників у діаспорі підтримали наукову схему українську історичного процесу Михайла Грушевського та антинорманську теорію виникнення Київської Русі.

Ключові слова: Олександр Домбровський, наукові дискусії, історія середньовіччя, Київська Русь.

Відомий історик, дослідник давньої історії, історіографії, історії релігії та церкви Олександр Михайлович Домбровський був активним учасником наукових дискусій у діаспорі другої половини ХХ ст. Він разом із своїми колегами-науковцями активно розбудовував вільну історичну науку, позбавлену державного контролю. Основну увагу вчені спрямували на розвиток наукової схеми українського історичного процесу Михайла Грушевського, перегляд актуальних проблем історичної науки, оцінок багатьох історичних подій тощо. Розробка та обговорення теоретичних і дискусійних питань відбувалася переважно на сторінках періодичних видань. Зазвичай, такі обговорення переростали у тривалі дискусії, які мали позитивний вплив на розвиток науки, адже вони сприяли її поступу в цілому. Перу О. Домбровського належить низка цікавих дискусійних статей [1-8].

Життєвому і творчому шляху О. Домбровського присвячено декілька статей переважно ювілейного характеру, серед них праці Л. Винара [9; 10], А. Атаманенко [9; 11; 12] й Г. Клинової [11; 12], О. Купчинського [13]. Вони звернули увагу, в першу чергу, на складові творчого доробку вченого і давню історію як провідний напрямок наукової діяльності. Однак, поза увагою дослідників залишилися дискусійні статті рецензійного характеру О. Домбровського з актуальних проблем історичної науки та історіографії, які мають важливе значення для вивчення розвитку української історичної науки в діаспорі. В межах пропонованої статті спробуємо висвітлити перебіг наукових дискусій у діаспорі щодо походження Київської Русі та показати участь у них О. Домбровського.

Однією з найбільш дискусійних проблем східноєвропейської середньовічної історії є формування Київської Русі. Нове бачення в розв'язання даної проблеми намагалися внести українські історики на зарубіжжі. У другій половині 70-х рр. ХХ ст. вони вкотре обговорюють питання про походження Київської Русі. Його актуальність була зумовлена тим, що в історіографії європейських країн, США та Канади панували російськоцентричні погляди на історію Центральної та Східної Європи. Одночасно у радянській історіографії загальноприйнятою була теорія "єдиної коліски" про зародження і розвиток трьох близьких слов'янських народів з єдиної древньоруської народності.

Започаткував обговорення відомий історик, засновник Українського науково-дослідного інституту в Гарвардському університеті Омелян Пріцак. 24 жовтня 1975 р. вчений виголосив інавгураційну лекцію "Походження Русі" в Гарвардському університеті. Резюме доповіді було опубліковано в газеті "Свобода" 30 – 31 жовтня цього ж року [14; 15] і відразу викликало дискусію. Розпочав її відомий історик Марко Антонович студією "З приводу статті О. Пріцака "Походження Русі" [16], в якій вказав на деякі фактичні та методологічні помилки. Одним із головних недоліків праці О. Пріцака, на думку М. Антоновича, є те, що вчений захоплювався співставленням подій та явищ давньої історії з новою та новітньою. Наприклад синхронно вивчав походження Київської Русі та заснування Америки, правління аварів порівнював з Комуністичною партією, арабське середньовічне виробництво – з сучасними фабриками тощо [16, с.80]. Не погодився М. Антонович із вирішенням О. Пріцаком аварського питання і з цього приводу зауважив, що "держави псевдо-аварів, яких О. Пріцак назвав "інтелігентними" (чи не краще хитрими і безоглядними), була типовою "державою" східного азіатського типу. Залежно від вождя, який очолював аварів, їхня держава або міцніла або занепадала. О. Пріцак явно перебільшує величину і міць тої держави" [16, с.81]. О. Пріцак вважав, що центром колишньої аварської держави була Моравія, а М. Антонович – Угорщина [16, с.82]. Далі М. Антонович спростував ряд тверджень О. Пріцака, він вважав, що Русь звільнилася з-під влади хозар не близько 930 р., а в другій половині IX ст. Початок правління Ярослава Мудрого О. Пріцак подав 1036 р., тобто часом, коли князь переміг печенігів під Києвом. З цього приводу М. Антонович зазначив: "не можна нехтувати тим фактом, що Ярослав нехай з перервами і перебоями, але вже від 1019 р. князував у Києві" [16, с.83]. Сучасний дослідник Київської Русі П. Толочко [17, с.74], так як і більшість авторів узагальнюючих праць з історії України, початок князювання Я. Мудрого датує 1019 р., а Н. Яковенко – 1015 р. [18, с.38]. Ми підтримуємо позицію тих вчених, котрі датують 1019 р. початок правління Я. Мудрого, тобто часом, коли останній отримав перемогу над своїм братом у битві на річці Альті.

У 1976 р. О. Пріцак видав скорочений варіант праці "Походження Русі" [19], а в 1981 р. однойменне монографічне дослідження [20]. Обидві роботи знову спровокувала дискусію, в яку включилися відомі дослідники О. Домбровський [5], М. Андрусак [21], Ю. Книш [22].

О. Прицак в підрозділі “Про методологію” зауважив, що при вивченні питання походження Русі, археологія та лінгвістика відіграють другорядну роль, бо історія починається з писемних джерел [19, с.5]. О. Прицак вважав археологію “німою наукою” і таким чином доводив, що речові джерела часів Київської Русі не дають достовірної інформації про час виникнення цієї держави. У відповідь йому О. Домбровський стверджував, що перші відомості про землі України зустрічаються в античній історіографії та епіграфіці [5, с.97].

В історії Київської Русі О. Прицак виділив три періоди розвитку каганатів (каганатами він називав князівства):

- 1) Надволжанський (близько 839-930 рр.);
- 2) Наддніпрянський (близько 930-1036 рр.);
- 3) Київський (1036-1169 рр.).

Таким чином, О. Прицак виводив коріння Київської держави з Хозарського каганату. Вчений запропонував взагалі відмовитися від концепції слов'янського походження Русі. На його думку, поляни були не слов'янами, а різновидом хозар, а їхня київська гілка – спадкоємницею роду Кия, який заснував (іноді вживається “завоював”) Київ у VIII ст. [20, с.465]. Однак ця версія не витримує критичної перевірки. Археологічні дослідження стародавнього Києва свідчать про місцеву слов'янську самобутність його матеріальної культури. Пам'ятки хозарської (салтово-маяцької) культури зустрічаються надзвичайно рідко і не становлять навіть відсотка від загальної кількості знахідок [5, с.97].

Важливими недоліками праці О. Прицака, О. Домбровський вважав ігнорування етногенезу українського народу, існування антського союзу племен тобто замовчування функції локальних чинників. Натомість О. Прицак постійно наголошував на ролі міжнародних чинників. В такий спосіб О. Прицак намагався підважити тезу М. Грушевського про антів, як предків українського народу і його наукову схему українського історичного процесу. Саме ці положення викликали гостру критику в М. Антоновича, О. Домбровського, Ю. Книша, М. Андрусяка та інших вчених. Натомість О. Прицак намагався запровадити власну українську історичну термінологію та наукову схему історичного розвитку України.

Міжнародна наукова критика також негативно оцінила вищевказану працю О. Прицака. Проф. Готтфрід Шрам в своїй статті “Нове світло на проблему походження Русі” вказав на ряд помилок О. Прицака, а деякі його концепції назвав “домом, збудованим із сірників” [23, с.225]. Критична рецензія на працю О. Прицака опублікована в журналі “Slavic Review” дослідниці Ф. Фелл, в якій вона вказала на численні фактичні помилки О. Прицака і на деякі його “абсурдні генералізації”. Слід зауважити, що президент інституту ім. Симона Петлюри д-р. О. Підгайний зазначив, що погляди проф. О. Прицака на ранню історію України-Руси майже однотайно відкинені українськими і міжнародними науковцями у рецензіях на його праці, тому що вчені не можуть жертвувати століттям українського християнства через контроверсійні погляди одного науковця” [24, арк.11].

У 2003 р. О. Прицак опублікував третє доповнене й доопрацьоване видання “Походження Русі” [25], в якому відмовився від хозарської теорії походження Київської Русі і підтримав антинорманську. Вчений доводив, що паросток державності у східних слов'ян не був завезений із-за моря варягами чи пересаджений сусідами-хозарами, а виник на місцевому ґрунті задовго до XI ст., внаслідок етногенезу слов'янського суспільства. Ця праця знову викликала інтерес в О. Домбровського, на яку він написав позитивну рецензію і назвав її “княжим даром для української науки” [6, с.326].

Таким чином, можна стверджувати, що Олександр Домбровський та інші українські дослідники в діаспорі своїми працями визнали і підтримали наукову схему українського історичного процесу Михайла Грушевського, спростовували хозарську та антинорманську теорію походження Київської Русі. Згаданими дискусіями вчені давали поштовх для розвитку досліджень української історії на Заході у руслі національної історіографії.

Джерела та література

1. Домбровський О. До питання англійського перекладу “Історії України-Руси” М. Грушевського / О. Домбровський // Український історик (далі УІ). – 1968. – Ч. 1-4. – С. 138-142.
2. Домбровський О. До питання оцінки “Історії України-Руси” М. Грушевського / О. Домбровський // УІ. – 1998. – Ч. 1-4. – С. 220-230.
3. Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі / О. Домбровський // УІ. – 1974. – Ч. 4. – С. 74-84.
4. Домбровський О. За нову схему підручників античної історії / О. Домбровський // УІ. – 1965. – Ч. 1-2. – С. 68-71.
5. Домбровський О. Замітки до праці О. Прицака про “Походження Русі” / О. Домбровський // УІ. – 1977. – Ч. 3-4. – С. 92-100.
6. Домбровський О. [Рец. на кн.:] Прицак О. Походження Русі: Стародавні скандинавські саги і стара Скандинавія. – К., 2003. – У 2 тт. – 1303 с. / О. Домбровський // УІ. – 2005. – Ч. 2-4. – С. 324-326.
7. Домбровський О. Рання історія Руси-України в ідеологічному наставленні советської історичної науки / О. Домбровський // УІ. – 1967. – Ч. 1-2. – С. 38-51.
8. Домбровський О. Що таке історія України? / О. Домбровський // УІ. – 1982. – Ч. 1-2. – С. 76-94.
9. Винар Л. До 90-ліття від дня народження Олександра Домбровського / Л. Винар, А. Атаманенко // Вісті УВАН / Під ред. О. Домбровського. – Нью-Йорк, 2004. – Ч. 3. – С. 155-161.
10. Винар Л. Життєвий і творчий шлях О. Домбровського / Л. Винар // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 5-10.
11. Атаманенко А. Д-р Олександр Домбровський: (До 90-річчя від дня народження) / А. Атаманенко, Г. Клинова // УІ. – 2004-2005. – Ч. 3-4 / 1. – С. 240-252.
12. Атаманенко А. Життєвий шлях та наукова діяльність Олександра Домбровського / А. Атаманенко, Г. Клинова // Олександр Домбровський. Спомини. Ред. А. Атаманенко. Упор. Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. – С. 8-27.

13. Купчинський О. З історіософії ранньої історії України О. Домбровського / О. Купчинський // О. Домбровський. Студії з ранньої історії України. – Львів; Нью-Йорк, 1998. – С. 11-27.
14. Прицак О. Походження Русі: Резюме інавгураційної лекції в Гарварді / О. Прицак // Свобода. – 30 жовтня 1975. – Ч. 203. – С. 2.
15. Прицак О. Походження Русі: Резюме інавгураційної лекції в Гарварді / О. Прицак // Свобода. – 31 жовтня 1975. – Ч. 204. – С. 2-5.
16. Антонович М. З приводу статті О. Прицака "Походження Русі". Резюме інавгураційної лекції в Гарварді / М. Антонович // Свобода. – 1975. – 30-31 жовтня. – Ч. 203-204 // УІ. – 1975. – Ч. 3-4. – С. 80-85.
17. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – К., 1996. – 236 с.
18. Яковенко Н. Нарис історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К., 1997. – 310 с.
19. Pritsak O. The Origin of Rus' / O. Pritsak. – Cambridge : Harvard Ukrainian Research Institute, 1976. – 26 p.
20. Pritsak O. The Origin of Rus' / O. Pritsak. – Cambridge : Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. – 926 p.
21. Andrusiak M. [Рец. на кн.:] O. Pritsak. The Origin of Rus'. – Cambridge : Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. – 926 p. / M. Andrusiak // УІ. – 1982-1983. – Ч. 3-4. – С. 170-173.
22. Knysh G. Some problem in O. Pritsak's Reconstruction of Ninth Century Ukrainian and East European History / G. Knysh // УІ. – 1983. – Ч. 2-3. – С. 128-135.
23. Schram G. Neues Licht auf die Entstehung der Ru / G. Schram // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas. – 1983. – Band 31. – P. 210-228.
24. Меморандум щодо "Гарвардського проекту" до Ради Науки С.К.В.У. від Президента Інституту ім. Симона Петлюри проф., д-ра О. Підгайного від 8 червня 1984 р. // Архів УІТ. – Спр. "Гарвардський проект". – 11 арк.
25. Прицак О. Походження Русі / О. Прицак. У 2 тт. – К., 2003. – 1303 с.

Клинова-Дацюк Г. Д. Участие Александра Домбровского в научных дискуссиях о происхождении Киевской Руси в 70–80 гг. XX в.

В статье проанализировано течение научных дискуссий о происхождении Киевской Руси среди украинских ученых за рубежом в 70-80 гг. XX в. Определено, что известный историк, основатель хазарской теории Руси Емельян Прицак начал обсуждение проблемы возникновения и основания государства Киевская Русь. Участниками дискуссии были также известные историки Марко Антонович, Александр Домбровский, Николай Андрусяк и другие. Доказано, что большинство украинских исследователей зарубежья приняли научную схему украинского исторического процесса Михаила Грушевского и отстаивали антинорманскую теорию возникновения Киевской Руси.

Ключевые слова: Александр Домбровский, научные дискуссии, история средних веков, Киевская Русь.

Klinova-Datsyuk G. D. Participation of O. Dombrovsky in the scientific discussions about the origin of Kievan Rus'

In the article analyzed the course of scientific discussion concerning the origin of Kievan Rus among Ukrainian scientists in the diaspora in the 70-80 years of XX century. It is showed that famous historian Omeljan Pritsak, who is the author of the Khazar theory, initiated discussion of the problem about origin and foundation of the state Kievan Rus'. The participants of discussion were famous historians Marko Antonovych, Alexander Dombrovski, Mykola Andrusiak and other scientists. It is proved that the majority of Ukrainian researchers in the diaspora supported Ukrainian scientific scheme of Ukrainian historical process of Hrushevsky and Anti Norman theory concerning origin of Kievan Rus'.

Keywords: O. Dombrovsky, the scientific discussions, History of the Middle Ages, the Kievan Rus'.

УДК 316.361:930.1(477)"19"

I. М. Петренко

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННИХ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У ПРАЦЯХ ІСТОРИКА НАТАЛІЇ МІРЗИ-АВАКЯНЦ

У статті вперше у вітчизняній історіографії йдеться про висвітлення на сторінках праць Наталії Мірзи-Авакянц історії повсякденних шлюбно-сімейних відносин. Указано, що дослідниця осмислювала питання укладання шлюбу, розлучення, аналізувала шлюбно-сімейне законодавство. Доведено, що елементи повсякденних шлюбно-сімейних відносин трапляються в доробку вченої 20–30-х рр. XX ст. Розглянуто праці дослідниці з історії жінок України, на основі чого виявлено, що Н. Мірза-Авакянц однією з перших в українській радянській історіографії XX ст. зобразила українську жінку не просто як наречену, дружину, матір, а як жінку-воїна.

Ключові слова: Наталія Мірза-Авакянц, вітчизняна історіографія, історія повсякденності, шлюбно-сімейні відносини, звичаєве право, одруження, розлучення, жінка-воїн.

Прогресивний розвиток суспільства істотно залежать від міцності шлюбно-сімейних відносин, які перебувають під впливом соціальної політики, а також економічних, культурних, освітніх умов, що дають можливість родині відтворюватися як соціальній спільноті й ретранслятору норм моралі і права. Зважаючи на корінні зміни в реалізації вітчизняної соціальної політики, необхідно враховувати і тенденції розвитку шлюбно-сімейних відносин, їх еволюцію протягом історичного поступу соціуму.

З огляду на це актуальності набувають розвідки з історії шлюбно-сімейних відносин, з проблем трансформації їх у контексті соціальної історії та історії повсякденності. Формування нової парадигми